

УДК 81'373.422

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2020-80-2-42>**ОСОБЛИВОСТІ АНТОНІМІЇ СКЛАДЕНИХ НАЗВ ІЗ СЕМОЮ «ВОДА»****Теглівець Ю. В.**

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Національний університет «Львівська політехніка»
вул. С. Бандери, 12, Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-7221-7554
yul4uklv@ukr.net*

Булик-Верхола С. З.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Національний університет «Львівська політехніка»
вул. С. Бандери, 12, Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-4593-3571
sofibw@ukr.net*

Ключові слова: *термінологія,
атрибутивний компонент,
лексема, диференційна сема,
префікс.*

Явище антонімії зумовлює існування в науково-технічній термінології парних понять. Антонімії відношення в термінології – це відношення двох значень, що виражені різними термінами й передають суттєві ознаки протилежних видових понять стосовно одного родового. Мета статті – проаналізувати явище антонімії в складених назвах із семою «вода». Актуальність цього дослідження зумовлена браком системного опрацювання цієї теми й потребою простежити, як впливають окремі диференційні семи на зміну понять у складених назвах. Серед компонентів складених назв із семою «вода» виявлено однокореневі антоніми. Ці антонімії пари набувають протилежного значення завдяки префіксам. Протилежне значення виражається: 1) чергуваннями префікса з його відсутністю; 2) використанням префіксів із полярним значенням; 3) використанням прийменників із протилежним значенням; 4) наявністю прийменника в структурі однієї складеної назви. Характерним явищем складених назв із семою «вода» є додавання українського префікса і до національної твірної основи, і до інтернаціональної; іншомовний префікс додається лише до інтернаціональної. Різнокореневими вважаємо атрибутивні компоненти складених назв із семою «вода», що виражені різнокореневими лексемами. Серед аналізованих термінів-словосполучень виявлено різнокореневі антоніми, що протиставляються на основі таких сем: «температура», «розташування», «стан», «якість» тощо. Структурно серед термінів-антонімів із семою «вода» переважають двокомпонентні моделі. У багатокомпонентних моделях термінів антонімії відношення створюють додаткові атрибутивні компоненти з протилежним значенням. Поодиноким явищем серед аналізованих складених назв є антонімія двокомпонентної та багатокомпонентної моделей: вода жорстка – вода з нульовою жорсткістю. Отже, антонімія в термінології сприяє глибшому проникненню у сутність протиставлюваних понять, що дає змогу цілісно та системно сприймати наукову інформацію.

THE ANTONYMY PECULIARITIES OF THE COMPOUND NAMES WITH THE SEME 'WATER'

Tehlivets Yu. V.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language
Lviv Polytechnic National University
Bandera str., 12, Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7221-7554
yul4uklv@ukr.net*

Bulyk-Verkhola S. Z.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language
Lviv Polytechnic National University
Bandera str., 12, Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4593-3571
sofibw@ukr.net*

Key words: *terminology, antonyms, antonymic pair, multi-component model, prefix.*

The antonymy phenomenon causes the existence of paired notions in the scientific-technical terminology. The antonymic relations in terminology mean the relation of two meanings that are expressed by different terms and render the essential characteristics of the opposite varietal notions in regard to one generic. The purpose of this article is analyzing the antonymy phenomena in the compound names with the seme 'water'. The relevance of this research has been caused by the absence of this subject systematic elaboration and the necessity to observe how the separate differential semes influence the change of notions in the compound names. The same-root antonyms have been discovered among the components of the compound names with the seme 'water'. These antonymic pairs acquire the opposite meaning owing to the prefixes. The opposite meaning is expressed by: 1) alteration of the prefix and its absence; 2) usage of prefixes with the polar meaning; 3) usage of prepositions with the opposite meaning; 4) preposition presence in the structure of one compound name. The characteristic phenomenon of the compound names with the seme 'water' is the addition of the Ukrainian prefix both to the national generatrix basis and to the international ones; the prefix borrowed from another language is added only to the international one. The attributive components of the compound names with the seme 'water' are perceived as different root components when they are expressed by the different root lexemes. Among the analyzed terms – word combinations the different root antonyms opposed on the basis of the following semes were discovered: 'temperature', 'location', 'condition' etc. From the structural point of view the two-component models prevail among the terms-antonyms with the seme 'water'. The multi-component models are rare. Thus, antonyms in the terminology contributes to deeper penetration into the essence of the opposed notions that provides the possibility of the coherent and systematic perception of the scientific information.

Постановка проблеми. У лексикології побутує думка, що антоніми творять найпростішу групу слів, яка складається з двох лексичних одиниць. Протиставлення значень слів може виявлятися у співвідносних поняттях, які перебувають у взаємній залежності і можуть характеризувати явища одного

плану. Дотепер дискусійним є питання наявності в термінології основних лексико-семантичних процесів, характерних для загальнолітературної мови.

Оскільки термінологія як підсистема літературної мови зазнає впливу лексико-семантичних явищ, то вважаємо, явище антонімії є важливою

ознакою системної організації термінів на рівні парадигматичних відношень. Явище антонімії, яке досліджували С. Булик-Верхола, З. Комарова, З. Куньч, Т. Михайлова, Н. Нікуліна, Ю. Теглівець, Н. Цісар та ін., зумовлює існування в науково-технічній термінології парних понять. Т. Михайлова зазначає, що «антонімічними в термінології слід вважати відношення двох значень, що виражені різними термінами й передають суттєві ознаки несумісних протилежних або суперечливих видових понять стосовно одного родового, тобто мають спільну семантичну основу» [6, с. 295]. «Антоніми позначають не будь-які протилежні поняття, а доконечно поняття співвідносні, тобто ті, які належать до однієї й тієї ж низки явищ об'єктивної дійсності, об'єднаних змістом на основі їхнього протиставлення» [2, с. 111].

Мета статті – проаналізувати явище антонімії в складених назвах із семою «вода». **Актуальність** цього дослідження зумовлена браком системного опрацювання цієї теми й потребою простежити, як впливають окремі диференційні семи на зміну понять у складених назвах.

Для визначення антонімічності наукових понять треба з'ясувати семантику терміна, адже саме диференційні семи надаватимуть полярності значень. У структурі складених назв із семою «вода» трапляються компоненти з антонімічним значенням, зокрема, однокореневі та різнокореневі антоніми.

Серед компонентів складених назв із семою «вода» виявлено однокореневі антоніми – антонімічні пари, які набувають протилежного значення завдяки префіксам, надаючи протилежного значення терміносполукам із такими компонентами. Протилежне значення виражено:

1) чергуваннями префікса з його відсутністю. Протилежного значення компонентам, а тому значенню складених назв із семою «вода» надають такі префікси:

а) *де-*: значення термінів *вода аерована* – *вода деаерована*, *вода мінералізована* – *вода демінералізована*, *вода газована* – *вода дегазована* протиставляються на рівні семи «хімічна характеристика». Значення складених назв *водопостачання централізоване* – *водопостачання децентралізоване* протиставляються на основі семи «функція»;

б) *не-*: *хвилі регулярні* («не виділяються різноманітними формами» [5, с. 94]) – *хвилі нерегулярні* («виділяються різноманітними формами» [5, с. 94]). Значення термінів протиставляється на рівні диференційної семи «форма». Значення термінів *регенеровані стічні води* – *нерегенеровані стічні води*, *очищені стічні води* – *неочищені стічні води*, *вода напірна* – *вода ненапірна*, *водозлив затоплений* – *водозлив незатоплений*, *пара насичена* – *пара ненасичена*, *водопостачання питне* – *водопостачання непитне* протиставля-

ються на основі семи «функція». Значення термінів *рух рідини вихровий* – *рух рідини невихровий*; *ріка приливна* – *ріка неприливна*, *вода проточна* – *вода непроточна*, *водойма непроточна* – *водойма проточна* протиставляються на основі семи «характер руху». Значення терміносполук *хвилі рухомі* («переміщення гребенів і впадин у горизонтальному напрямку» [5, с. 94]) – *хвилі нерухомі* («переміщення здійснюється лише у вертикальному напрямку» [7, с. 94]) протиставляється на рівні семи «напрямок руху»;

в) *зне-*: *вода солона* – *вода знесолена*. Значення аналітичних конструкцій протиставляється на основі семи «хімічна характеристика»;

г) *без-*: *водопровід безнапірний* – *водопровід напірний*; *гідротранспорт напірний* – *гідротранспорт безнапірний*; *водозлив вакуумний* – *водозлив безвакуумний*, *водоприймач напірний* – *водоприймач безнапірний*, *гідротранспорт напірний* – *гідротранспорт безнапірний*. Значення термінів протиставляється на основі семи «функція». Складені назви *водозабір гребельний* – *водозабір безгребельний*, *гідровузол гребельний* – *гідровузол безгребельний*, *гідроповід помповий* – *гідроповід безпомповий* протиставляються на основі семи «особливості конструкції»;

2) використання префіксів із полярним значенням: префікси *дис-* та *ев-* у складених назвах *водойма дистрофна* – *водойма евтрофна*; *озера дистрофні* – *озера евтрофні*, значення яких протиставляються на рівні семи «хімічна характеристика»;

3) використання прийменників із протилежним значенням: значення аналітичних конструкцій *водозлив без бокового тиснення* – *водозлив із боковим тисненням* протиставляється на рівні семи «особливості конструкції»;

4) наявність прийменника у структурі однієї складеної назви, що надає протилежного значення: терміни *вода жорстка* – *вода з нульовою жорсткістю* протиставляються на основі семи «хімічна характеристика».

Характерним явищем складених назв із семою «вода» є додавання українського префікса і до національної твірної основи (*вихровий* – *невихровий*), і до інтернаціональної (*регенеровані* – *нерегенеровані*, *вакуумний* – *безвакуумний*); іншомовний префікс додається лише до інтернаціональної (*дистрофний* – *евтрофний*, *централізований* – *децентралізований*).

Різнокореневими вважаємо атрибутивні компоненти складених назв із семою «вода», виражені різнокореневими лексемами. Серед аналізованих термінів-словосполучень виявлено різнокореневі антоніми, що протиставляються на основі таких сем:

– *температура*: *вода тала* («вода, яка утворилася внаслідок танення снігу чи льоду»

[7, с. 44]) – *вода тверда* («вода у формі льоду, що утворилася у ґрунті під дією низьких температур» [7, с. 44]);

– *«розташування»: води підземні* («води в товщі гірських порід земної кори в рідкому, твердому чи газоподібному стані» [5, с. 368]) – *води поверхневі* («води, що постійно чи тимчасово знаходяться на земній поверхні у формі різних водних об'єктів» [5, с. 364]);

– *«стан»: вода рідинна* («найбільш поширена протягом теплого періоду року форма води, яка здатна до засвоєння рослиною» [7, с. 44]) – *вода пароподібна* («вода у вигляді пари, яка знаходиться в ґрунтовому повітрі і рухається разом із ним» [7, с. 44]);

– *«якість»: вода вільна* («частина ґрунтової води, яка не знаходиться під впливом сорбційних сил і може переміщуватися по профілю ґрунтового середовища» [7, с. 43]) – *вода недоступна* («частина ґрунтової води, яка не може бути використана рослинами» [7, с. 44]);

– *«хімічна характеристика»: вода зв'язана* («молекули води, сильно зв'язані з ґрунтом чи іншою твердою речовиною» [1, с. 42]) – *вода вільна* («частина ґрунтової води, яка не знаходиться під впливом сорбційних сил і може переміщуватися по профілю ґрунтового середовища» [7, с. 43]); *вода освітлена (очищена)* («вода на виході з освітлювача, з якої усунені колоїдні та грубодисперсні частинки, очищена внаслідок відстоювання механічної суспензії (твердих частинок) і частково від розчинених у воді хімічних речовин» [4, с. 24]) – *вода брудна (неочищена)* («насичення вод, водотоків і водоєм речовинами в таких кількостях або сполученнях, які погіршують якість води та зумовлюють несприятливі наслідки» [4, с. 24]);

– *«функція»: вода мокра* («умовна назва водного розчину поверхнево-активних речовин» [3, с. 96]) – *вода суха* («умовна назва штучної вогнегасної рідини, зовні схожої на воду, яка розтікається по поверхні, але не змочує її» [3, с. 98]); *гідрант пожежний наземний мокрий* («умовна назва гідранта, корпус якого постійно заповнений водою з мережі» [3, с. 117]) – *гідрант пожежний наземний сухий* («умовна назва гідранта, корпус якого заповнюється водою з мережі тільки після відкриття запірної клапана» [3, с. 117]) тощо.

Явище антонімії простежується і серед компонентів, що є термінами (*вода аерована* – *вода деаерована*, *водойма дистрофна* – *водойма евтрофна* і т. ін.), і серед тих, що перейшли у розряд термінів із загальноновживаної лексики (*води підземні* – *води поверхневі*, *хвилі рухомі* – *хвилі нерухомі*, *вода вільна* – *вода відпрацьована* і т. ін.). Крім того, слова загальноновживаної лексики, що стали термінами внаслідок процесів вторинної номінації, у складі багатослівних термінів зберігають свої анто-

німні відношення. Це стосується й однокоренових антонімів (*припливний* – *неприпливний*, *регулярний* – *нерегулярний*, *солоний* – *знесолений*, *евтрофний* – *дистрофний* тощо), і різнокоренових (*підземний* – *поверхневий*, *бурхливий* – *спокійний* тощо).

Структурно серед термінів-антонімів із семою «вода» переважають двокомпонентні моделі: *льодохід суцільний* – *льодохід частковий*, *пара насичена* – *пара ненасичена*, *водозлив затоплений* – *водозлив незатоплений*, *водоприймач безнапірний* – *водоприймач напірний*.

Багатокомпонентні моделі трапляються нечасто, хоча й вони заслуговують на увагу. Наприклад, додатковими компонентами складеної назви *рух рідини* стали однокоренові антоніми *вихровий* і *невихровий*. Відповідно, утворилися нові терміносполуки з протилежним значенням: *рух рідини вихровий* («елементарні частинки рідини під час руху крутяться відносно своїх миттєвих осей з деякою кутовою швидкістю» [5, с. 148]) – *рух рідини невихровий* («за відсутності крутіння» [5, с. 148]). У чотирикомпонентних моделях термінів антонімні відношення створюють додаткові атрибутивні компоненти з протилежним значенням, що додаються до структури трикомпонентного терміна-словосполучення. Наприклад, складена назва *витрата ґрунтової води* уточнена компонентами з протилежним значенням *продуктивна/непродуктивна*, наслідком чого є протилежне значення терміносполук: *продуктивна витрата ґрунтової води* («витрата води ґрунту й опадів на фізіологічні процеси рослин без урахування кількості води, яка випаровується» [7, с. 41]) – *непродуктивна витрата ґрунтової води* («витрата води ґрунтом унаслідок її стікання та фізичного випаровування» [7, с. 41]). Складена назва *рукав пожежний водяний нагнітальний* уточнена компонентами з протилежним значенням *прогумований/непрогумований*, наслідком чого є утворення нових терміносполук із протилежним значенням: *рукав пожежний водяний нагнітальний непрогумований* («тканий рукав, вироблений із рослинних волокон (конопляних, лляних)» [3, с. 436]) – *рукав пожежний водяний нагнітальний прогумований* («тканий рукав, стінка якого зсередини вкрита тонким шаром гуми» [3, с. 436]). Протилежність значень у складених назвах *зона підземної води насичена* – *зона підземної води ненасичена* виникла завдяки додаванню до трикомпонентної моделі слів *насичена/ненасичена*.

Спорадичним явищем серед аналізованих складених назв є антонімія двокомпонентної та багатокомпонентної моделей *вода жорстка* (двокомпонентна модель) – *вода з нульовою жорсткістю* (трикомпонентна модель).

Серед складених назв із семою «вода» виявлено антонімію лексичну (*вода забруднена* –

вода очищена) та поняттєву (*вода тверда – вода рідинна* (а не *м'яка*); *вода тиха – вода агресивна* (а не *голосна*)).

Висновки. Антонімія в термінології сприяє глибшому проникненню в сутність протиставлених понять, що дає змогу цілісно та системно сприймати наукову інформацію. Особливість антонімічних відношень у складених назвах із семою «*вода*» полягає у глибинній сутності протиставлених понять. Завдяки антонімічним відношенням можна простежити взаємозв'язки і взаємодію термінів у межах однієї терміносистеми, що сприяє системному й цілісному сприйманню наукової інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабан Т. Англійсько-український словник-довідник інженерії доквілля: Близько 1500 термінів / Уклад Тимотей Балабан. Львів : Видавництво Державного університету «Львівська політехніка», 2000. 400 с.
2. Булик-Верхола С. Антонімічні відношення в українській музичній термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Проблеми української термінології. Львів : Видавництво Львівської політехніки. 2016. № 842. С. 111–114.
3. Козяр М.М., Шадрін А.А., Кочан І.М. Цивільний захист. Частина перша: Пожежно-рятувальна справа. Ілюстрований словник-довідник. Львів : Сполум, 2006. 552 с.
4. Маненко А., Балабан Т., Хоп'як Н. Англійсько-український словник з профілактичної та екологічної токсикології. Львів : Ліга-Прес, 2002. 112 с.
5. Мелиорация: Энциклопедический справочник. Минск : Белорусская советская энциклопедия, 1984. 567 с.
6. Михайлова Т. Антонімічні відношення українських науково-технічних термінів як мовне явище та об'єкт лексикографії. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. пр. Вип. 5. / Відп. ред. Л.О. Симоненко. Київ, 2003. С. 295–299.

7. Тлумачний словник із загального землеробства. Київ : Аграрна наука, 2004. 224 с.

REFERENCES

1. Balaban, T. (2000). English-Ukrainian dictionary-directory of environmental engineering: About 1500 terms [Anhliisko-ukrainskyi slovnyk-dovidnyk inzhenerii dovkillia: Blyzko 1500 terminiv]. Lviv: Lviv Polytechnic State University Publishing House. 400 p.
2. Bulyk-Verkhola, S. (2016). Antonymous relations in Ukrainian musical terminology [Antonimichni vidnoshennia v ukrainskii muzychnii terminolohii]. Bulletin of Lviv Polytechnic National University Problems of Ukrainian terminology. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House. No. 842. Pp. 111–114.
3. Koziar, M.M., Shadrin, A.A., Kochan, I.M. (2006). Civil Protection. Part One: Fire Fighting and Rescue. Handbook dictionary illustrated. [Tsyvilnyi zakhyst. Chastyna persha: Pozhezho-riatuvalna sprava. Iliustrovanyi slovnyk-dovidnyk]. Lviv: Spolom. 552 p.
4. Manenko, A., Balaban, T., Hopyak, N. (2002). English-Ukrainian dictionary of preventive and environmental toxicology [Anhliisko-ukrainskyi slovnyk z profilaktychnoi ta ekolohichnoi toksykolohii]. Lviv: Liga-Press. 112 p.
5. Melioration: Encyclopedic Directory (1984). [Melyoratsyia: Entsyklopedycheskyi spravochnyk]. Mynsk: Belorusskaia sovetskaia entsyklopedyia. 567 p.
6. Mikhailova, T. (2003). Antonymous relations of Ukrainian scientific and technical terms as a linguistic phenomenon and object of lexicography [Antonimichni vidnoshennia ukrainskykh nauko-vo-tekhnichnykh terminiv yak movne yavyshe ta obiekt leksykohrafii]. Ukrainian terminology and modernity: Coll. Science. works. Vip. 5. Pp. 295–299.
7. Explanatory dictionary on general agriculture (2004). [Tlumachnyi slovnyk iz zahalnoho zemlerobstva]. Kyiv: Agricultural science. 224 p.